

درس نامه

روان شناسی اسلامی

دکتر سید علی مرعشی

عضو هیأت علمی دانشگاه شهید چمران اهواز

انتشارات معتبر

۱۴۰۰

سرشناسه	: مرعشی، سیدعلی، ۱۳۴۶ -
عنوان و نام پدیدآور	: درس نامه روان شناسی اسلامی / سیدعلی مرعشی.
مشخصات نشر	: اهواز: موسسه فرهنگی هنری آداب، انتشارات معتبر، ۱۴۰۰.
مشخصات ظاهری	: ۶۰۲ ص.
شابک	: ۱۲۰۰۰۰ ریال ۱-۱۶۶ - ۴۱۹ - ۶۰۰ - ۹۷۸ -
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا
موضوع	:
موضوع	:
موضوع	:
موضوع	:
رده بندی کنگره	:
رده بندی دیویی	:
شماره کتابشناسی ملی	:
وضعیت رکورد	: فیبا

اهواز: چهارراه نادری، اول خیابان شهید سراج شماره ۳۲

تلفن: ۰۶۱-۳۲۲۱۱۳۶۸-۳۲۲۲۵۴۹۶ فاکس: ۰۶۱-۳۲۲۲۵۴۹۶

پست الکترونیکی: Moatabar_alavi@yahoo.com

عنوان کتاب: درس نامه روان شناسی اسلامی

نویسنده: سید علی مرعشی

پست الکترونیکی: sayedalimarashi@scu.ac.ir

ناشر: انتشارات معتبر (وابسته به مؤسسه فرهنگی هنری آداب)

شمارگان: ۱۰۰۰

نوبت چاپ: اول ۱۴۰۰

لیتوگرافی / چاپ / صحافی: ولیعصر

شابک: ۱-۱۶۶ - ۴۱۹ - ۶۰۰ - ۹۷۸

قیمت: ۱۲۰ هزار تومان

فهرست مطالب

پیشگفتار	۹
گفتار اول: چیستی و امکان‌سنجی روان‌شناسی اسلامی	۱۵
مقدمه	۱۵
جایگاه تجارب عینی در دانسته‌های بشری	۱۶
رابطه علم تجربی با عقاید و ارزش‌ها	۱۸
تناقض‌های پوزیتیویسم	۲۶
منابع شناخت	۳۰
آیا علوم انسانی غربی واقعاً عینی و تجربی هستند؟	۳۳
علوم انسانی غربی متکی بر پایه‌های ایدئولوژیک	۳۵
آیا علم دینی ممکن است؟	۳۸
نقد دوگانه‌سازی میان علم و دین	۴۰
نسبت علم دینی با واقع‌گرایی، نسبی‌گرایی و شکاکیت	۴۵
روان‌شناسی اسلامی چیست؟	۴۸
تفاوت روان‌شناسی اسلامی با انسان‌شناسی اسلامی	۵۱
تفاوت روان‌شناسی اسلامی با علم‌النفس	۵۳
تفاوت روان‌شناسی دینی با روان‌شناسی دین	۵۵
اگر روان‌شناسی اسلامی شدنی است، چرا فقط ادعای آن وجود دارد؟	۵۷
آیا روان‌شناسی اسلامی قدرت عرض‌انداز در برابر روان‌شناسی غربی را دارد؟	۵۸
خلاصه گفتار اول	۵۸
گفتار دوم: چرایی روان‌شناسی اسلامی	۶۱
مقدمه	۶۱
وابستگی علوم انسانی به فرهنگ	۶۱
شکاف بین مردم و روان‌درمانگران در غرب	۶۸

۷۱	واکنش بیماران به دین‌ستیزی عمومی درمانگران در غرب
۷۳	نحوه تعامل درمانگران با جنبه‌های دینی
۷۴	تقابل جریان عمومی روان‌شناسی با سنت‌های روان‌درمانی معنوی
۸۰	دو اشکال بنیادین نظریه‌های روان‌شناسی متعارف
۸۳	هدف از تولید روان‌شناسی اسلامی
۸۴	طرد مطلق و پذیرش مطلق روان‌شناسی غربی
۸۹	نمونه‌ای از تکامل نظریات علمی غربی در جهت نظریات اسلامی
۹۳	خلاصه گفتار دوم
۹۵	گفتار سوم: چگونگی دستیابی به روان‌شناسی اسلامی
۹۵	مقدمه
۹۶	آیا روان‌شناسی اسلامی بالفعل یا بالقوه وجود دارد؟
۹۶	منابع روان‌شناسی اسلامی
۱۰۳	صلاحیت‌های لازم برای استخراج آموزه‌های روان‌شناسی اسلامی از منابع
۱۰۴	چگونگی استنباط روان‌شناسانه از منابع دینی
۱۰۷	تبیین و ایده‌پردازی در روان‌شناسی اسلامی
۱۰۷	پژوهش تجربی در روان‌شناسی اسلامی
۱۱۰	انتقاداتی به پژوهش تجربی در روان‌شناسی اسلامی
۱۲۴	نمونه‌ای از پژوهش در روان‌شناسی اسلامی
۱۲۶	نقد دیدگاه‌های غربی
۱۲۶	تدوین کتب و مجموعه‌ها
۱۲۷	خلاصه گفتار سوم
۱۲۹	گفتار چهارم: اصطلاحات تخصصی، سازه‌ها و سنجه‌ها در روان‌شناسی اسلامی
۱۲۹	مقدمه
۱۳۰	سازه‌های مستقل و نامستقل در روان‌شناسی اسلامی
۱۳۴	روش ابداع سازه در روان‌شناسی اسلامی
۱۳۵	نمونه‌هایی از سازه‌پردازی در روان‌شناسی اسلامی

۱۳۹.....	ساخت سنجه و مقیاس در روان‌شناسی اسلامی
۱۴۰.....	خلاصه گفتار چهارم
۱۴۳.....	گفتار پنجم: فرضیه‌سازی و آزمون فرضیه در روان‌شناسی اسلامی
۱۴۳.....	مقدمه
۱۴۴.....	چگونگی فرضیه‌سازی در روان‌شناسی اسلامی
۱۴۶.....	انفاق و ثبات روان‌شناختی
۱۵۳.....	تأثیر عزت‌نفس بر رفتار
۱۶۱.....	روزه و خودمهارگری توحیدی
۱۶۳.....	تعویق کامیابی و سبک زندگی سالم و موفق
۱۶۸.....	زهد، شادی و سلامت روان
۱۷۳.....	تفاوت شادی واقعی و کاذب در روایات
۱۸۲.....	رابطه سبک زندگی پرحاصل و کم‌حاصل با سلامت روان
۱۸۶.....	دوستی با خدا و سلامت روان
۱۹۰.....	هم‌رنگی و سلامت روان
۱۹۱.....	دوری از گمان و سلامت روان
۱۹۲.....	کارکردهای هشیار، نیمه‌هشیار و ناهشیار ذهن در متون اسلامی
۱۹۵.....	نماز و مدیریت بحران
۲۰۰.....	نماز و خودمهارگری
۲۰۱.....	صحیفه سجاده منبعی غنی برای فرضیه‌سازی در روان‌شناسی اسلامی
۲۰۸.....	خلاصه گفتار پنجم
۲۱۱.....	گفتار ششم: نظریه‌پردازی در روان‌شناسی اسلامی
۲۱۱.....	مقدمه
۲۱۲.....	نظریه شخصیت توحیدی
۲۴۲.....	زمینه نظریه شخصیت سالم در قرآن با رویکرد صفات (نیم‌رخ روان‌شناختی)
۲۹۸.....	خلاصه گفتار ششم
۳۰۱.....	گفتار هفتم: روان‌درمانی اسلامی و بهداشت روانی در اسلام

۳۰۱.....	مقدمه
۳۰۲.....	نقدی در ابتدای کار
۳۰۶.....	نمونه‌ای از روان‌درمانی اسلامی بر مبنای نظریه شخصیت توحیدی
۳۱۰.....	مدل حل تعارض در روان‌شناسی خانواده
۳۱۲.....	مجموعه‌ای نسبتاً گسترده در زمینه روان‌درمانی و بهداشت روانی
۳۱۶.....	دعای بیماری صحیفه سجادیه و سلامت عمومی
۳۳۰.....	اضطراب مرگ و صحیفه سجادیه
۳۳۹.....	هوش اخلاقی و دعای مکارم‌الاخلاق صحیفه سجادیه
۳۴۱.....	سایر ادعیه صحیفه سجادیه
۳۴۲.....	آرامش در روایات
۳۵۶.....	خلاصه گفتار هفتم
۳۵۷.....	گفتار هشتم: روان‌شناسی اسلامی، روان‌پزشکی و مدل زیست - پزشکی
۳۵۷.....	مقدمه
۳۵۷.....	ابعاد وجودی انسان
۳۵۹.....	خاستگاه‌های زیست‌شناختی (بیولوژیک) اختلالات روانی
۳۶۵.....	مدل شبکه علیتی
۳۶۶.....	دیدگاه روان‌شناسی اسلامی در خصوص عوامل بیولوژیک
۳۸۶.....	خلاصه گفتار هشتم
۳۸۷.....	گفتار نهم: «روان» از دیدگاه روان‌شناسی اسلامی
۳۸۷.....	مقدمه
۳۸۹.....	نقش مغز در کارکردهای روان‌شناختی
۳۹۸.....	روش‌های تجربی شناخت فیزیولوژی دستگاه عصبی
۴۰۳.....	آیا روان صرفاً یک فرایند مغزی است؟
۴۰۵.....	چالشی از موضع خردگرایی
۴۰۶.....	چالشی از دیدگاه نوروسایکولوژی
۴۲۵.....	بیماران اختلال هویت تجزیه‌ای (بیماران چندشخصیتی)

۴۲۷.....	تمایز بین ذهن و روح به استناد آیات قرآن.....
۴۲۹.....	قلب اصطلاحی قرآن، ابزار شناخت و تفکر.....
۴۳۲.....	قلب اصطلاحی قرآن، ابزار فراوری اطلاعات هیجانی و عاطفی.....
۴۳۴.....	قلب اصطلاحی قرآن، دستگاهی برای جهت‌گیری، گرایش و انگیزش.....
۴۳۵.....	قلب اصطلاحی قرآن، دستگاهی برای صدور فرمان‌های ارادی.....
۴۳۶.....	قلب اصطلاحی قرآن، دستگاهی برای دریافت پیام از اعضای حسی.....
۴۳۸.....	قلب اصطلاحی قرآن، پذیرنده صفت بیماری یا سلامت.....
۴۳۹.....	قلب، متمایز از هویت اصلی انسان (من).....
۴۴۰.....	نگاهی متفاوت به قلب موجود در قفسه سینه.....
۴۴۳.....	بررسی یک اشکال در مورد «نظریه تمایز قلب و روح».....
۴۴۵.....	معنای صدر (سینه) در قرآن.....
۴۴۹.....	معنای نفس در قرآن.....
۴۵۸.....	معنای واژه لُبّ در قرآن.....
۴۶۰.....	عقل چیست؟.....
۴۹۲.....	خلاصه گفتار نهم.....
۴۹۷.....	گفتار دهم: نقد و تطبیق دیدگاه‌های روان‌شناسی غربی.....
۴۹۷.....	مقدمه.....
۴۹۸.....	نمونه‌هایی از هماهنگی یافته‌های غربی با آموزه‌های دینی.....
۵۰۰.....	نمونه‌ای از تعارض دیدگاه‌های غربی با آموزه‌های دینی.....
۵۰۴.....	لیبرالیسم جنسی نمونه مهم دیگری از تعارض.....
۵۰۵.....	نقد حذف هم‌جنس‌گرایی و خودارضایی از فهرست اختلالات DSM.....
۵۴۶.....	خلاصه گفتار دهم.....
۵۵۱.....	منابع.....

پیشگفتار

خداوند یکتا و بلندمرتبه را سپاس بی‌کران و بر فرستاده او محمد مصطفی و خاندان پاکش درود بی‌پایان. کتاب درس‌نامه روان‌شناسی اسلامی، برگرفته از سلسله کارگاه‌های آموزشی است که چندی پیش در دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی دانشگاه شهید چمران اهواز توسط مؤلف برگزار شد. برگزاری این کارگاه‌ها با همکاری و تلاش ستودنی گروه علمی - دانشجویی فتح انجام شد که جناب حجت‌الاسلام‌والمسلمین سعیدی امام جماعت محترم دانشکده اثر انگیزشی مؤثری بر این گروه داشتند. شَكَرَ اللهُ مَسَاعِيهِمْ. محتوای کارگاه‌ها پس از پیاده شدن، تکمیل، تنقیح، به‌روزرآوری و ویرایش علمی و ادبی مکرر، به‌صورت کتاب حاضر درآمد. این کتاب پیش از چاپ بارها برای ۴ واحد درس «آموزه‌های روان‌شناختی در قرآن و حدیث» به‌عنوان متن درسی مورد استفاده قرار گرفت که هر بار اصلاحاتی در آن انجام شد.

اخیراً مرکز جامع مشاوره آستان قدس رضوی به ریاست همکار و برادر ارجمند و دانشمند جناب آقای دکتر سید محسن اصغری نکاح، اقدام ارزشمند و قابل تقدیری در برگزاری «مدرسه فصلی روان‌شناسی اسلامی» در بنیاد پژوهش - های آستان قدس رضوی انجام داده و صاحب‌نظران و نگارنده را در این مدرسه دعوت به همکاری و تدریس کردند. این بستر مفید، باب گفتگوهای علمی - تخصصی و موشکافانه را در خصوص کتاب حاضر با برخی از اساتید گرامی

دانشگاهی و حوزوی باز کرد. همچنین مباحث این کتاب در معرض داوری اساتید گران‌قدری در اهواز، شیراز، قم، مشهد و تهران از حوزه و دانشگاه قرار گرفت. هرچند اکثریت قریب به اتفاق این اساتید گرامی موضعی مشوقانه داشته و بزرگووارانه محتوای کتاب را تأیید و تحسین فرمودند اما پیشنهادها و پاسخ ابهامات و انتقاداتی که برخی دیگر از اساتید داشتند، در کتاب گنجانده و منجر به ارتقای کیفی کتاب شد که از همه این عزیزان متواضعانه سپاسگزارم.

در نهایت نیز جناب آقای رضا پیامی که دانش‌آموخته حوزه و دانشگاه و طلبه بسیار فاضل و علاقه‌مند سطوح عالی حوزه هستند، در آخرین بازخوانی کتاب به نگارنده کمک کردند. رفع الله قدره فی الدنيا و الاخره.

تاکنون از سوی علاقه‌مندان و صاحب‌نظرانی بسیار گران‌قدر، تلاش‌های نظری و تجربی قابل‌توجه و قابل‌تحسینی در زمینه روان‌شناسی اسلامی و علم دینی صورت گرفته و در این راستا کتب و مقالات متعدد و ارزشمندی نیز تألیف شده است. اما کتاب حاضر عمدتاً انعکاس دیدگاه‌های نظری و تجربیات پژوهشی مؤلف در زمینه روان‌شناسی اسلامی و علم دینی است. به بیان دیگر غرض از نگارش کتاب حاضر تبیین مشرب، مذاق و نظریه‌های نگارنده در زمینه روان‌شناسی اسلامی بوده، لذا این کتاب معرف مدرسه‌ای خاص در حیطه روان‌شناسی اسلامی و بلکه علم دینی است که شکل‌گیری آن حدود دو دهه به طول انجامیده است.

از آنجاکه مؤلف در سه رشته پزشکی، بهداشت اجتماعی و روان‌شناسی تحصیل کرده و سابقه حدود ۳۰ سال مطالعات و تألیفات عصب‌شناسی و حدود ۴۰ سال مطالعات و تتبعات منسجم در منابع دینی و اسلامی به‌ویژه قرآن و حدیث و همچنین مطالعاتی در دانش فیزیک، فلسفه و فلسفه علم دارد، امیدوار

است توانسته باشد اولاً نگاه جامع زیستی، روانی، اجتماعی و معنوی را در تألیف کتاب حاضر لحاظ کرده باشد، ثانیاً جایگاه روان‌شناسی اسلامی را در میان علوم و آگاهی‌های دیگر به گونه‌ای درخور تبیین کند و ثالثاً نظریه‌های بین‌رشته‌ای قابل‌اعتنایی را در این کتاب مطرح سازد.

در آغازین گفتارهای این کتاب، فلسفه روان‌شناسی اسلامی (چیستی، چرایی و چگونگی) به تفصیل مورد تأمل و کنکاش قرار گرفته است. در مبحثی تحت-عنوان «چیستی و امکان‌سنجی روان‌شناسی اسلامی»، ابتدا علم دینی و به‌ویژه روان‌شناسی اسلامی، از برخی تصورات سطحی پیراسته شده و سپس تفاوت آن با اخلاق اسلامی، کلام اسلامی، انسان‌شناسی اسلامی و همچنین تفاوت ماهوی آن با دیدگاه‌های اندیشمندان متقدم جوامع مسلمان در علم‌النفس توضیح داده شده است. در مبحث «چرایی روان‌شناسی اسلامی»، ضرورت‌های علمی، اجتماعی، جهانی و تمدنی اندیشه‌ورزی و پژوهش در روان‌شناسی اسلامی؛ و جایگاه آن در مقایسه با روان‌شناسی متعارف، مورد دقت قرار گرفته است. در مبحث «چگونگی روان‌شناسی اسلامی»، روش‌شناسی مناسب برای تحقق روان‌شناسی اسلامی از دیدگاه مؤلف بیان و مدلل شده است. در این گفتار مبانی پژوهش در روان‌شناسی اسلامی به شکل مبسوطی ارائه شده است.

گفتارهای بعدی کتاب به روش‌های سازه‌پردازی، سنجه‌سازی، فرضیه‌سازی، نظریه‌پردازی، آسیب‌شناسی و روان‌درمانی در روان‌شناسی اسلامی اختصاص یافته‌اند. این گفتارها در مقام بیان متن جامع روان‌شناسی اسلامی نیستند، زیرا اساساً هیچ مکتب علمی در یک کتاب نمی‌گنجد، همان‌گونه که تمامی دست-آوردهای روان‌شناسی متعارف یا حتی یکی از خرده‌مکتب‌های آن در یک کتاب قابل گردآوری نیست. اما در کتاب حاضر به‌وسیله مثال‌ها و نمونه‌هایی از نظریه-

پردازش، فرضیه‌سازی، آزمون فرضیه، استخراج سازه، تهیه سنج‌ها و اعتباریابی آنها، تهیه بسته‌های مداخله‌ای و درمانی و بررسی تأثیر آنها، پارادایم روان‌شناسی اسلامی به مخاطب نشان داده می‌شود تا الگویی برای کارهای آتی به‌ویژه در اختیار دانشجویان و طلاب علاقه‌مند و محققان جوان قرار گیرد. لازم به ذکر است که در گفتار اول توضیح داده‌ایم که چرا وجود «پارادایم» در روان‌شناسی اسلامی به معنای نسبی‌گرایی و شکاکیت علمی نیست.

در ادامه کتاب، گفتارهایی درباره رویکرد روان‌شناسی اسلامی نسبت به روان‌پزشکی و مدل زیست - پزشکی اختلالات روانی و همچنین یک چهارچوب نظری سازگار با منطق، وحی و تجربه درباره «ماهیت روان» در روان‌شناسی اسلامی ارائه شده است. در پایان کتاب نیز نمونه‌هایی از درونی‌سازی موضوعات روان‌شناسی متعارف تحت پارادایم روان‌شناسی اسلامی و همچنین نمونه‌هایی از نقد موضوعات ناسازگار با این پارادایم، عرضه شده است.

در این کتاب اگر نمونه‌هایی از پژوهش‌های انجام‌شده توسط مؤلف و همکاران وی در خصوص هر موضوع وجود داشته، بیان شده و در غیراین صورت طرح‌های پژوهشی مناسبی جهت آزمون ایده‌های مطروحه پیشنهاد شده است. از این جهت کتاب حاضر حاوی تعداد زیادی از ایده‌های پژوهشی نو در زمینه روان‌شناسی اسلامی است که می‌تواند برای دانشجویان تحصیلات تکمیلی علاقه‌مند به این موضوعات، جالب‌توجه باشد.

در کتاب درس‌نامه روان‌شناسی اسلامی، ترجمه آیات قرآن کریم با رجوع به تفسیر نمونه و در درجات بعد تفاسیر المیزان، تسنیم، شبر، نورالثقلین، قمی و مجمع‌البیان تدوین شده است. در مورد دعا‌های صحیفه سجاده از ترجمه استاد سید صدرالدین بلاغی و استاد حسین انصاریان استفاده شده است. اما برای

اجتناب از شلوغی متن، از اشاره مکرر به این منابع در انتهای هر ترجمه خودداری شده و تنها به ذکر نشانی آیات و یا ادعیه اکتفا شده است. همچنین برای فراهم کردن ترجمه روایات از مراجعه به منابع حدیثی و لغوی بسیاری به-ویژه وبگاه ارزشمند جامع الاحادیث بهره گرفته شده است.

در آخر، ذکر این نکته لازم است که به طور بدیهی جز آنچه از جانب خداوند تعالی است، هر کتاب بشری دیگر دچار معایبی است که لاجرم با همه دقت‌ها از دید نگارنده دور می‌مانند، که فرمود: **لَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا** - اگر (قرآن) از جانب غیر خدا بود، تعارض‌های فراوانی در آن می‌یافتند (نساء، ۸۲). بر این اساس، دیدگاه‌های مفید و انتقادات سازنده استادان گرامی و دانشجویان عزیز را بر دیده می‌گذارم. **إِنْ أُريدُ إِلَّا الإِصْلَاحَ مَا اسْتَطَعْتُ وَ مَا تَوْفِيقِي إِلَّا بِاللَّهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَ إِلَيْهِ أُنِيبُ** - و مرا خواسته‌ای نیست جز اصلاح تا آنجا که بتوانم؛ و مرا توفیقی نیست مگر از جانب خدای یکتا، بر او اعتماد و تکیه کرده و رو به سوی او باز می‌گردانم (هود، ۸۸).

سید علی مرعشی

اهواز، بهار ۱۴۰۰ ه ش

شب نیمه شعبان ۱۴۴۲ ه ق

